

Csáki György

„LE KRACH DU LIBÉRALISME”

FRANCIA ELEMZÉSEK A GLOBÁLIS VÁLSÁGRÓL

Szeptember–októberben az angolszász és a francia sajtót egy német szó uralta: a Lehman Brothers bukása után, amikor az amerikai pénzügyi válság súlyossága nyilvánvalóvá vált, ki triumfálva, ki óvón használta a *'Schadenfreude'*, azaz: *'káröröm'* kifejezést. Akik nagyon nem szeretik a kapitalizmus angolszász modelljét vagy/és az USA hatalmi és politikai arroganciáját – s Franciaországban mindkét csoport igen népes! –, legalábbis jólesően nyugtázták az elmúlt három évtized neoliborális-neokonzervatív politikájának amerikai bukását. Akik egy kicsit távolabbra is tekintettek – de legalábbis tisztában voltak/vannak a világgazdaság erőviszonyaival és működési mechanizmusával –, ennek a német kifejezésnek a használatával arra akarták felhívni a francia közvélemény figyelmét, hogy az USA gazdaságának megrendülése szükségszerűen megrendíti a világgazdaság egészét, így a negatív hatások hamarosan a világgazdaság egészében érezhetővé válnak. Aki arra is emlékezett, hogy utoljára 1929-ben alakult ki az USA-ból, az USA pénz- és tőkepiacairól kiinduló világgazdasági válság, Franciaországban sem nagyon örült a súlyosbodó amerikai pénzügyi válságról szóló híreknek.

A válságról megjelent elemzések értékelésénél figyelembe kell venni, meg kell érteni, hogy Franciaország a „rajnai kapitalizmus” egy sajátos válfaját képviseli, erősen centralizált államigazgatással, erős, de politikai alapon megosztott szakszervezetekkel, még mindig jelentős állami szektorral a feldolgozóiparban, határozott állami struktúrapolitikai törekvésekkel. Franciaországban az „európaiság”, amely legalább De Gaulle óta a francia kül- és gazdaságpolitika alapja, az „amerikai” vagy „angolszász” kapitalizmusmodellől való távolságtartást is kifejez (Andor 2008).

A *Le Monde Diplomatique*¹ évi hat számot megjelentető „Látásmód” („Manière de voir”) című mellékletének 2008. december–2009. januári számát teljes egészében a válságnak szentelte – a szemléletét pontosan tükröző „A liberalizmus csődje” cím alatt.² A 98 oldalas kiadvány három fejezetre osztva harminc, 1994 és 2007 között a *Le Monde Diplomatique* hasábjain megjelent cikk újraközlését, három kétoldalas térképet, négy „irodalmi szöveget” (köztük Marx: „Előszó a Politikai gazdaságtan bírálatához” című írását) és gazdag képanyagot tartalmaz. A cikkek között három „párhuzamos életrajz” is megtalálható, bemutatva az olvasónak Alan Greenspan és Jean-Claude Trichet, Warren Buffet és Soros György, valamint Ben Bernanke és Henry Paulson pályafutását.

1 Havi folyóirat, melyet nevén kívül semmi sem köt a tekintélyes liberális napilaphoz, a *Le Monde*-hoz – a mindig tárgyilagosságra törekvő napilappal szemben a folyóirat nem leplezi erősen kritikai attitűdjét az USA-val, az amerikanizációval, az amerikai típusú és irányítású globalizációval szemben.

2 Le Krach du libéralisme. *Le Monde Diplomatique*, Manière de voir. Bimestriel, No 102. Décembre 2008–Janvier 2009.

A nyitó cikk (Clairmont 2008a) önmagában bukásnak ítéli a Bretton Woods-i rendszert, amely a szerző véleménye szerint „semmit nem oldott meg”. A kapitalizmus ismét súlyos, ellenőrizhetetlen válságba jutott. Defláció, masszív munkanélküliség, az árak esése: a „gazdasági háború az 1920–30-as években tapasztaltaknál is nagyobb méretű és erőteljesebb” (i. m.: 15). 2008 szeptember–októberében még indokolható is volt mindaz, amit a szerző a Valutaalap és a Világbank ellehetetlenüléséről és eljelentéktelenedéséről írt – 2009 tavaszán azonban már kijelenthetjük: az IMF a válság nyertese! A gyors „válsághitelezés”, melynek keretében Izland, Magyarország, Pakisztán, Ukrajna és Lettország a szabályoktól eltérő gyorsasággal és szokatlanul enyhe feltételelességgel jutott készenléti hitelhez, március közepére radikálisan átalakította az IMF hitelezési konstrukcióit és feltételelességét; a G20-ak április eleji londoni csúcstalálkozóján jelentősen, 750 milliárd dollárral megemelték a Valutaalap hitelkereteit. Ha megengedhetünk magunknak egy franciás „bon mot”-t: *2009 elején a Valutaalap sikeresen reagált az 1982-es adósságválságban kialakult új körülményekre!*

Serge Halimi szerint (Halimi 2008) a „deregulálni minden áron” szemlélete vezetett a kialakult globális pénzügyi válsághoz; egy másik szerző (Lambert 2008) az adóparadicsomok tevékenységét, pontosabban: az európai bankok és az adóparadicsomok összefonódását hibáztatja; egy harmadik szerző (Richard 2008) pedig a számviteli rendszerek hiányosságait okolja a válság kirobbanásáért és súlyosságáért.

Az „ismétlődő válságok” alcím alatt sorakozó írások közül mindjárt az első az amerikai gazdaságpolitika reagani fordulatát kárhoztatja (Cassen 2008), a második írás a Japánban 1990-től kialakult és csaknem másfél évtizedig tartó stagnálás rémét vetíti az olvasó elé, mint a mai válság egyik lehetséges globális kimenetelét (Clairmont 2008b). A közelmúlt különböző – ágazati és nemzetgazdasági – válságait tárgyaló cikkek között a Nobel-díjas *Stiglitz* a Valutaalap etiópai tevékenységét elemzi (Stiglitz 2008). A Columbia Egyetem professzora saját, a Világbank alelnökéként szerzett etiópai élményeit foglalja össze az IMF gondolkodásmódjáról: a 110 dolláros egy főre jutó GDP-vel rendelkező afrikai országban „az IMF számára a bankrendszer liberalizációja önmagáért való cél. Naivan liberális hite a piacokban meggyőződésévé tette, hogy egy liberalizált bankrendszer alacsonyabb hitelkamatokat eredményez, így növeli a rendelkezésre álló forrásokat. Annyira bizonyos volt saját dogmatikus pozíciójának igazában, hogy nem volt hajlandó megvizsgálni a valós körülményeket” (Stiglitz 2008: 64). Etiópia azonban – ismerve a szomszédos Kenya lesújtó tapasztalatait a bankrendszer liberalizációjának pusztító következményeiről – a legszegényebb országok között felettébb meglepő módon ellenállt, nem fogadta el az IMF követeléseit – így nem is jutott készenléti hitelhez. Ezúttal azonban volt happy end: a Világbank megháromszorozta etiópai hitelkihelyezéseit, ami – az IMF-hitel elmaradása miatt elvesztegetett hónapok ellenére – megóvta Etiópiát a pénzügyi összeomlástól.

Az összeállítás harmadik része a kiút lehetőségeit kutatja „A gazdaság újbóli kézbevétele”³ cím alatt. Az itt közölt írások ismét csak a dereguláció, a reaganomics negatív következményeire hívják föl a figyelmet. *Pierre Dommergues* (2008) szerint ebben a válságban az amerikai modell bukott meg, ért el lehetőségeinek határaihoz: „a kulcsszó itt a »határ«. Két évszázad határtalan expanziója után a határok korához érteztünk. *Samuel Huntington* »a demokrácia kívánatos hatáiról« beszél. *Nathan Glazer* professzor szerint a kormányok nem lehetnek képesek minden szociális probléma megoldására – ezek »a szociálpolitika határai«. S vannak, ahogy manapság mondják, »az egyéni vágyaknak is határai«. Ezt már tudtuk korábban. Ez azonban az első alkalom, hogy a határokat – például a társadalmi mobilitás határait – természetesnek és elkerülhetetlennek tekintik egy olyan társadalomban, amelyben egészen a közelmúltig a »minden lehetséges« volt a domináns ideológia” (i. m.: 86). *François Chesnais* (2008) menedzserek idézeteiből állít össze egy csokrot a reguláció szükségességének újbóli elismerését illusztrálандó. *Howard Wachtel* (2008) pedig összefoglalja a „heterodox altermondialista”⁴ közgazdászok” javaslatát három nemzetközi, tehát globális adó bevezetéséről: a *határokon átvivő pénzügyi tranzakciókra, a külföldi közvetlen befektetésekre és a profitokra kivetendő adókról*.

Michel Aglietta az Université Paris X (Nanterre) közgazdászprofesszora, egyben a legnagyobb francia világgazdasági kutatóintézet, a *Centre d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales* (CEPII) főmunkatársa, elsősorban nemzetközi pénzügyi kérdésekkel, mindezekelőtt a nemzetközi pénz- és tőkepiacok működésével foglalkozik. Aglietta professzor a Michalon Kiadó „10+1” sorozatában (melyben hagyományosan 10+1 kérdést tesznek föl egy ismert szakértőnek) a válsággal kapcsolatos kérdésekre válaszol (Aglietta 2008).⁵

3 „La reprise en main de l'économie.”

4 A francia szakirodalomban a globalizáció ('globalisation') mellett a mondializáció ('mondialisation') kifejezést is használják (ebben a kiadványban is vannak szerzők, akik az egyik, mások a másik kategóriát használják). Az 'altermondialista' kifejezés ennek megfelelően azokat jelöli, akik a globalizáció jelenlegi működésének jelentős változtatását, elsősorban szabályozását sürgetik.

5 A 10+1 kérdés a következő volt: 1. A válság a piacgazdaság inherens jelensége? 2. Miért nem láttuk és miért nem akadályoztuk meg ezt a válságot? 3. Melyek ennek a válságnak a jellemzői? 4. Hogyan tört ki ez a válság? 5. Világméretű ez a válság? 6. Melyek a pénzügyi válság visszahatásai a gazdasági tevékenységre? 7. Hogyan kezelhető a válság? 8. A válság előremozdította Európát? 9. Új szabályozást kell-e meghonosítani? 10. Milyen lehet holnap a bankok irányítása? +1. Mi a jó közgazdasági válasz?

Aglietta, Kindleberger és Keynes klasszikus műveire hivatkozva – abból indul ki, hogy a pénzügyi eszközök piaca nem ugyanazon logika szerint működik, mint a közönséges áruk és szolgáltatások piaca, a stabilitáshiány pedig a kapitalista pénzügyi rendszer szükséges jellemzője (i. m.: 15). A konjunkturális időszakok hitelbősége szükségszerűen növeli a bankok hitelfelvételeit is, az eszközérték növekedése meghaladja az adósságok növekedését, így a bankok nem mérik fel pontosan a kockázatokat. Aglietta értékelése szerint a mai válság példátlanul súlyos, miután már az azt megelőző is példátlanul hosszú volt. A derivatívák lehetővé tették a hitelkockázatok átalakítását és elterjesztését, az értékpapírosítás révén pedig a derivatívák globális piaci értéke tíz év alatt megszázsorozódott, elérte a 62 ezer milliárd dollárt! A „szekuritizáció” elrejtette a kockázatokat, annál is inkább, mert mindenki profitált belőle: „a bankárok, a szabályozók, a befektetők és a politikai szereplők – a piaci hatékonyság ideológiájától elvakítva – ennek az előremenekülésnek kizárólag az előnyeit látták: a hitelköltségek csökkenését, a kockázatok szétterítését, a tulajdon diverzifikációját, az eszközhatékonyság növekedését...” (i. m.: 31–32).

Aglietta szerint a mai globális válság – legalábbis, ami kitérésének közvetlen okait és körülményeit illeti – nagymértékben hasonlít az 1997-ben kitört délkelet-ázsiai pénzügyi válsághoz, amely szintén a nagymértékű eladósodottságon alapult, s amelynek hatásait jelentősen fokozta az a tény, hogy a helyi bankok rövid távú dollárhitelkekből finanszírozták a helyi valutában folyósított, az ingatlanpiaci spekulációt és a túlzott ipari beruházási tevékenységet finanszírozó hosszabb távú hitelkihelyezéseiket. Mivel azonban ezekben az országokban igen magas volt a megtakarítási hajlandóság, a gyors és hatékony szerkezeti reformok révén a kilábalás is igen gyors volt – ezt különösen nagymértékben segítette az egyre nyitottabb gazdaságpolitikát folytató és egyre dinamikusabban fejlődő Kína és India növekvő importkereslete. „Az a tény, hogy az Egyesült Államok többet fogyasztott, mint amennyit megtermelt, a fizetési mérleg egyensúlyának felborulásához és tetemes külkereskedelmi mérleghiány kialakulásához vezetett. Ez a jelenség csak fokozódott a 2000-es évek első felében.

Így az eltolódás – egyik oldalon a feltörekvő országoknak a felhasználási lehetőségeit jóval meghaladó megtakarításai, másrészt az amerikaiak termelési kapacitásaihoz képest elégtelen megtakarításai között – oda vezetett, hogy a tőkejavak masszív áramlása alakult ki a feltörekvő országoktól az Egyesült Államok felé. A fogyasztási javakat termelő ázsiai országok, a kőolajtermelők, majd a többi nyersanyagexportőr ország egyre többet exportált az Egyesült Államokba. Ezután exportbevételeiket hitellel konvertálták az amerikai kincstárnak, az ingatlanügynökségeknek és az amerikai befektetési bankoknak, amelyek szekuritizálták azokat. Az ázsiai országok növekedési rendszere az árfolyam-ellenőrzés képességén alapult. Beilleszkedve a dollárrendszerbe, USA-beli befektetéseik biztosnak tűntek, mert az amerikai pénzügyi rendszer dinamikus expanzióban volt, s az amerikai

befektetési bankok képesnek látszottak a leghatékonyabb befektetési konstrukciók alkalmazására. Makrogazdaságilag ezek az országok úgy ítélték meg, hogy mindaddig nem futnak nagy kockázatokat, amíg valutáik dollárral szembeni árfolyamát szűk sávban tartják” (i. m.: 37–39). Mindez logikus és fenntartható volt mindaddig, amíg a dollár kamata igen alacsony volt. De 2004 és 2007 között a Fed által alkalmazott prime rate 1%-ról 5,25%-ra nőtt, ugyanakkor a hosszú távú kamatok alacsonyak maradtak. A feltörekvő országokból beáramló hatalmas pénztömegek elrejtették a veszélyeket. Az a tény, hogy a hosszú távú kamatok tartósan alacsonyabbak voltak a rövid távúaknál, lehetővé tette a hitelköltségek tartós leszorítását az USA-ban – az egyre erősebben restriktív monetáris politika ellenére is.

„A globalizáció új és fontos jelenségét érhetjük tetten ezen a ponton. Bár-mennyire is szuperhatalom az Egyesült Államok, már nem képes uralni a piacára érkező likviditást, mert ezt a likviditást egy olyan világméretű monetáris expanzió határozza meg, amely a világ más országainak növekvő devizatartalékain alapul. Éppen ez az új jelenség, a »pénzügytechnika«⁶ mikroökonómiai szinten megvalósuló szofisztikálódásával összekapcsolódva, tette lehetővé a hitelek minden korábbinál tartósabb és erőteljesebb növekedését” (i. m.: 39–40). Aglietta felfogása szerint ezen alapult a sub-prime válság, ami után az amerikai pénzügyi rendszer „Titanic”-ként haladt a jéghegy felé.

Az amerikai jelzalogpiaci válság egy év alatt általános likviditási és hitelválság-hoz vezetett az Egyesült Államokban – s azután, a globalizáció mechanizmusain keresztül, páratlan gyorsasággal vált *globális pénzügyi válsággá*. Ilyen válság valóban nem volt 1929 óta, s ez a válság valóban csak az 1929-eshez hasonlítható. Van azonban – Aglietta szerint szerencsére – jelentős különbség is: „Az 1929-es válság a világgazdaság teljes széthullásához vezetett, szétszakította a nemzetközi kapcsolatokat, és minden országban utat nyitott a nacionalisták előtt. Ezzel szemben a 2008-as válság nem kell, hogy a második globalizáció végét jelentse. A globalizáció a jövőben nyilvánvalóan új formákat fog ölteni. A pénzügyi áramlások irányának megfordulását fogjuk tapasztalni. Míg a nyugati országok recessziót élnek át, az ázsiai országok – és néhány más feltörekvő ország – csak kordában tartható növekedésslassulásra számíthatnak. A gazdaság és a pénzügyek központja áttevődik keletre. De – s ez az alapvető különbség 1929-hez hasonlítva – a globalizáció folytatódni fog: ez a föld csaknem minden vezetőjének egyhangú kívánsága” (i. m.: 57–58).

Aglietta egyik fő kutatási területe a *szabályozás*, s kiemelten a *pénzügyi rendszer szabályozása*. Nem meglepő tehát, ha különös figyelmet fordít a szabályozás elégtelenségeire, s még inkább a válság utáni „új”, vélhetően nemzetközi, tehát szükségképpen

6 'Ingénierie financière' – angolul: 'financial engineering' – manapság meglehetősen pejoratív kifejezés a közgazdasági fundamentumokat figyelmen kívül hagyó, szofisztikált matematikai módszereket használó pénzügyi elemzési (elsősorban kockázatelemzési és -kezelési) technikákra.

globális szabályozási rendszer átalakításának kívánatos/várható irányaira. A szerző abból indul ki, hogy „a válságok (...) a kapitalizmus velejárói. Hiábavaló éppen ezért megkísérelni, hogy ne törjenek ki újabb válságok az üzleti ciklusok során. Fontos ugyanakkor, hogy olyan szabályozást vezessünk be, amely csökkenti a ciklikus kilengéseket” (i. m.: 99). Az első fontos teendő a *tőkeáttételek szabályozása*. Hasonlóan *elengedhetetlen a „szabályozási arbitrázs” felszámolása*: a pénzügyi közvetítő rendszer egészére érvényes szabályozó rendszernek kell működnie – amely kiterjed a fedezeti alapokra (hedge funds) és az off shore intézményekre éppen úgy, mint a „klasszikus” bankokra. Sajátos módon a „pénzügyi paradicsomok” fenntartásának legerősebb lobbistái maguk a bankok! *A pénzügyi közvetítő rendszer egész láncolatát, a láncolat minden elemét egyformán transzparenssé kell tenni!* „Paradox módon ez a válság, amely alapvetően globális jellegű, visszaadja az államok szabályozó szerepének méltóságát. Egyesek szerint ez visszalépés. A globalizációnak vannak ellentmondásos hatásai is. Egyrészt a csere globalizációja révén növeli a gazdasági hatékonyságot. Másrészt, miután nem kellően ismert kockázatú piacokat is összekapcsol, növeli a makrogazdasági bizonytalanságokat. Éppen ezért a világ nem deregulációt, hanem egy új, alkalmazkodóképesebb szabályozást igényel. Nem arról van szó, hogy a pénzügyi tevékenységet be kellene zárni a merev kamatlábak ketrecébe. Arról sincs szó, hogy meg kellene tiltani az értékpapírosítást. Normalizálni kell azonban és jobban irányítani egy szabályozott másodlagos piac révén. Minél jobban fejlődnek a pénzügyi tevékenységek, minél inkább globalizálódnak, annál nagyobb szükség van a transzparenciára, és annál inkább szükség van globális kormányzásra” (i. m.: 108).

Jacques Attali, a francia baloldali értelmiség „fenegyereke” sok műfajú alkotó, írt már közgazdaság-tudományi könyveket, regényeket, kitűnő *Siegmund Warburg*-, *Pascal*-, *Marx*- és *Gandhi*-életrajzot (!) – de habitusának, műveltségének és íráskészségének alighanem a nagyesszé műfaja felel meg leginkább. Eddig 51 (!) könyvet publikált különböző műfajokban, három színdarabját mutatták be, kilenc évig volt Mitterrand elnök legközelebbi tanácsadója (1981–1990 között), s ő volt az EBRD alapító elnöke. Legutóbbi műve – természetesen – a 2008-ban kitört világgazdasági válsággal foglalkozik, a válság jellemzőit és a kilábalás lehetőségeit elemezve (Attali 2008). A bevezetőt hét fejezet követi: az első a múlt válságainak tanulságait foglalja össze, a második címe „Hogyan kezdődött?”, a harmadik fejezet blikkfangos címe: „A nap, amikor a kapitalizmus nem tudott eltűnni”. A negyedik fejezet a jövő veszélyeit taglalja, az ötödik a válság és a válságra adott válaszok elméleti alapjait elemzi: „A piac és a demokrácia közötti ellentmondások”. A hatodik fejezet

a legsürgetőbb feladatokat foglalja össze, míg a zárófejezet „Végső figyelmeztetés, a jövő ígéretei” cím alatt taglalja a sürgős válságkezelésen túlmutató globális feladatokat.⁷

Attali nem tekint pesszimistán a válságra – a bevezető fejezet zárásaként így fogalmaz: „Ahogy az 1637-ben kitört »tulipánválság« 150 éves fantasztikus növekedésnek nyitott utat Németalföldön, ugyanúgy a »subprime« válság, amely a globalizáció korszakának első valódi válsága, nagyban hozzájárulhat ahhoz a felismeréshez, amely egy napon utat nyithat a tudáshoz való egyenlő hozzáféréshez, a stabil globális kereslethez, a monetáris folyamatok szocializációjához – ami a szuverenitás fontos eszköze –, s a nemzetközi jog olyan állapotához, amely idővel egy világkormányhoz vezethet. Egy-két évszázad választ el minket ezektől az evidenciáktól. És, kétségtelenül, számos válság és háború” – hűti le várakozásainkat a szerző... (i. m.: 19).

Attali röviden vázolja tucatnyi válság kitörését és lefolyását – 1620-tól 1987-ig, illetve 2002-ig, amikor a Bush-adminisztráció a Freddie Mac és a Fannie Mae, valamint számos egyéb ingatlanpiaci szereplő lakásfinanszírozási tevékenységét ösztönözve alacsony kamatlábakat kínált a rosszabb minőségű adósok finanszírozása érdekében. Következésképpen „felgyorsult a világgazdasági növekedés – valamennyi szereplő alacsony kamatokkal támogatott eladósodásával párhuzamosan. Ritka, hogy ilyen helyzetben valaki, mint *Hyman Minsky*, a marxisták és a fedezeti alapok marginalizált és komolyan alig vett csodálója, megjósolja egy súlyos pénzügyi válság közeledtét – melyet öt lépésben gondol kialakulni: megtérülő innováció (vagy gazdaságpolitikai változás), boom, eufória, profitkivonás, s végül a »*Minsky-pillanat*«-nak nevezett pánik, amit Minsky 2009-re prognosztizált...” (i. m.: 53).

Attali lépésről lépésre kifejti, hogyan alakult ki a válság: az elégtelen kereslet eladósodáson alapuló korrekciójából kiindulva, a csökkenő kamatlábak következtében növekvő járadékok és a gazdagság további fokozása érdekében kialakult értékpapírosítás és a derivatívák terjedése révén, a szabályozók vakságával együtt elért a világgazdaság a globalizált adósságok felrobbanásához. Meglehetősen vitriolosan ír arról, hogy „*Paulson* úr, az amerikai pénzügyminiszter (aki korábban éppen úgy a Goldman Sachs elnöke volt, mint *Rubin* úr, azaz elődje a Clinton-adminisztráció idején), akinek ezt mindenkinél jobban kellett volna tudnia, nem tudott semmit, nem látott semmit. Akárcsak az IMF. Akárcsak az európai pénzügyminiszterek, akik folyvást azt ismételték, hogy semmi nem igazolja a pesszimizmust. Harminc éve ismétlik, hogy tévednek, akik »amerikai hanyatlásról« beszélnek” (i. m.: 77). Ez annál is inkább kárhoytatandó, mert sokan figyelmeztettek a halmozódó kockázatokra, a fokozódó veszélyekre – Attali idézi *Martin Wolfot*, a *Financial*

7 A kötetet glosszárium és négy összefoglaló ábra zárja. Az ábrák címei: „2001–2006: A válság genezise”, „2006–2007: A gépezet felpörög”, „2008–2010: A válság kiterjedése”, valamint „A különböző hitelinstrumentumok”.

Times vezető kolumnistáját, aki 2004-ben azt írta: „Amerika kényelmesen halad a romok felé”. Emlékeztet *Nouriel Roubini* szavaira, aki 2006-ban egy IMF-konferencián az emelkedő kóroljárak és kamatlábak együttes hatásáról kijelentette: a közeli hónapokban és években az USA-nak egy súlyos recesszió kockázatával kell szembenéznie. Emlékeztet arra, hogy egyes befektetők már 2007 legelején az ingatlanpiaci árak esésére kezdtek játszani (volt olyan cég, amely egy év alatt 3,7 milliárd dolláros profitot realizált az ingatlanpiaci áresésre spekulálva...).

Az aggasztó elemzések és előjelek ellenére uralkodó tétlenséget Attali azzal magyarázza, hogy „mindazok, akik tehettek volna valamit, nyertek valamit a dolgok folytatódásából: a politikusok a növekedés következtében élvezték a választók bizalmát; a hitelfelvevők a reális lehetőségeiknél nagyobb házban lakhattak; a bankárok, a pénzügyi közvetítők fantasztikus, a létrehozott gazdagsághoz képest mérhetetlen közvetítői díjakat élveztek. Egyetlenegy vesztes lehetett: a jövő. De a jövő nem döntéshozó” (i. m.: 81).

A közeljövő veszélyeit illetően Attali hangsúlyozza a bizonytalanságokat: „egy 1929-típusú válság következik? A deflációtól mély válságba csúszik a világgazdaság? Hosszú és bizonytalan kimenetelű átalakulás következik – mint 1973 és 1982 között, amely azután egy páratlan technológiai forradalomba, a mobiltelefon, a hordozható számítógép és az internet korába torkollott?” (i. m.: 124–125). Rövid távon a pénzügyi rendszer átalakulása, az elmúlt évtizedek pénzügyi újításainak, mindenekelőtt a fedezeti alapoknak a jövője lehet meghatározó. Attali szerint ugyanakkor – legalábbis, ami a világgazdasági erőviszonyok átalakulását illeti – számos nagy ország/gazdaság veszít súlyából, s a világgazdaság jövőjét elsősorban az USA–Kína-versengés és -együtműködés⁸ fogja meghatározni. Attali felfogásában a legfontosabb közvetlen veszélyt egy esetleges valutaválság jelentheti (melytől véglegesen csak egy valódi világpénz menthetné meg a világgazdaságot – már ha egy ilyen létrejöhetne...); a hosszú távú veszély a szociális, ideológiai és politikai válságban rejlik.

A piacok egyensúlyának megteremtése érdekében, Attali felfogása szerint, „globális jogállamra” van szükség: „a piacokat, legalább a pénzügyi piacokat, kiegyensúlyozottá kell tenni egy hatékony jogállammal. Elsősorban úgy, hogy a felügyeleti mechanizmusok lehetővé tegyék, hogy az információk kiegyenlítettek legyenek – egyidejűleg, mindenki számára. Ha ez nem érhető el, legalább csökkenteni kell egyesek privilégiumait az információk elérésében, ennek érdekében világméretű kötelezettségeket kell teremteni azért, hogy aki elindít egy kockázatot, az vállalja annak a felelősségét, illetve a likviditási igények felügyelete terén (...) meg kellene határozni a világ megtakarításainak előre látható, szerződéses, lojális megosztását annak érdekében, hogy a reáltermelés által meghatározottan finanszírozható mértékben korlátozni lehessen a kellő megtakarításokkal nem

8 Attali szóalkotásával: „*Chimérique*”.

rendelkező államok eladósodásának mértékét. (...) Mindez feltételezi, hogy rendelkezünk egy olyan, valóban világméretű politikai és igazságügyi rendszerrel, amely képes szabályozni és szankcionálni a szabályoknak való meg nem felelést. Végül világméreteken kell megvalósítani azt, amit számos ország nemzeti keretek között valósít meg: jelentős közmunkákat és a kisvállalkozások támogatását". „Utópia? Nyilvánvalóan!” – teszi hozzá Attali. – „De nem érdekes, ha ez az egyetlen megoldás!” (i. m.: 165).

Rövid távon sürgős és sokban hasonló válságkezelési teendők vannak minden országban, ugyanakkor meg kell erősíteni az egységes európai szabályozást, globális szabályozórendszert kell megteremteni, meg kell valósítani a régóta emlegetett „globális kormányzás” lehető leghatékonyabb formáját.

Attalitól – mint láttuk – nem idegen az utópia, de éppen ezért is optimista: „Ha ez a válság mindenkit hozzásegít ahhoz, hogy megértse azokat a tanulságokat, amelyek jóval túllépnek a pénzügyi világ határain, a rossz ezúttal is a jó forrásává válik; a túlkapások azok uralásának forrásává válnak. Még a bőség olyan világát is remélhetjük, amelyben a piac csak egy hatékony alkotórész és nem az abszolút úr. Egy világ, amelyben csak a magánéletben lesznek válságok bűnökkel és örömmel, megnyugtató rutinokkal és dicsőséges meglepetésekkel” (i. m.: 195).

Attali, mint minden könyvében, a „Válság, és ami következik?” című kötetében is óriási műveltséggel és tárgyismerettel, sziporkázóan szellemesen – és felettebb provokátián – ír. Az olvasók remélhetőleg hagyják magukat provokálni: a válság megértéséhez, a kilábalás útjainak megtalálásához, az újabb válságok elkerüléséhez (de legalábbis tompításához) érdemes átgondolni mindazt, amit Jacques Attali felvet.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Aglietta, Michel (2008): *La Crise. Comment est-on arrivé là? Comment en sortir?* 10+1 réponses essentielles a 10+1 questions posées par Pierre Luc Séguillon. Editions Michalon.
- Andor László (2008): *Összehasonlító gazdaságtan globális szemléletben*. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola.
- Attali, Jacques (2008): *La crise, et après?* Librairie Arthème Fayard.
- Cassen, Bernard (2008): Dans la tourmente de l'économie reaganienne. In: *Le Krach du libéralisme. Le Monde Diplomatique*, Maniere de voir. Bimestriel, No. 102. Décembre 2008–Janvier 2009: 40–42.
- Chesnais, François (2008): Quand le patronat accuse le capitalisme. In: *Le Krach du libéralisme. Le Monde Diplomatique*, Maniere de voir. Bimestriel, No. 102. Décembre 2008–Janvier 2009: 87–89.
- Clairmont, Frédéric F. (2008a): Bretton Woods, histoire d'une faillite. In: *Le Krach du libéralisme. Le Monde Diplomatique*, Maniere de voir. Bimestriel, No. 102. Décembre 2008–Janvier 2009: 10–15.
- Clairmont, Frédéric F. (2008b): Les années 1990 au Japon, ou l'état d'urgence économique. In: *Le Krach du libéralisme. Le Monde Diplomatique*, Maniere de voir. Bimestriel, No. 102. Décembre 2008–Janvier 2009: 42–45.
- Dommergues, Pierre (2008): Le modèle américain. In: *Le Krach du libéralisme. Le Monde Diplomatique*, Maniere de voir. Bimestriel, No. 102. Décembre 2008–Janvier 2009: 84–86.
- Halimi, Serge (2008): Déréguler à tout prix. In: *Le Krach du libéralisme. Le Monde Diplomatique*, Maniere de voir. Bimestriel, No. 102. Décembre 2008–Janvier 2009: 22–24.
- Lambert, Thierry (2008): Paradis fiscaux, la filière européenne. In: *Le Krach du libéralisme. Le Monde Diplomatique*, Maniere de voir. Bimestriel, No. 102. Décembre 2008–Janvier 2009: 25–27.
- Richard, Jacques (2008): Une comptabilité sur mesure pour les actionnaires. In: *Le Krach du libéralisme. Le Monde Diplomatique*, Maniere de voir. Bimestriel, No. 102. Décembre 2008–Janvier 2009: 30–33.
- Stiglitz, Joseph E (2008): FMI, la preuve par l'Ethiopie. In: *Le Krach du libéralisme. Le Monde Diplomatique*, Maniere de voir. Bimestriel, No. 102. Décembre 2008–Janvier 2009: 62–64.
- Wachtel, Howard M. (2008): Trois taxes globales pour maîtriser la spéculation. In: *Le Krach du libéralisme. Le Monde Diplomatique*, Maniere de voir. Bimestriel, No. 102. Décembre 2008–Janvier 2009: 90–92.